

Prefaci

Quan el professor Francesc Parcerisas, l'any 1990, em va invitar a fer un seminari sobre traducció a la Universitat Autònoma, em vaig quedar sense saber què contestar. La invitació me la feia per telèfon, i em va agafar tan de sorpresa, que vaig haver de demanar-li que m'ho deixés pensar una mica, tot advertint-li que jo no era un teòric de la traducció i que, per tant, poc sabia què dir-los, als esforçats estudiants de traductorat. En Parcerisas em va tranquil·litzar dient-me que no havia de fer més que explicar les meves experiències en el camp de la traducció i contestar les preguntes puntuals dels estudiants, o sigui que, la meva exposició, s'havia de limitar als aspectes pràctics de la feina.

Quan vam haver penjat, vaig sentir que un calfred em corria per l'espinada. Vaig sentir por, autèntica por. No es tractava sols d'acceptar que no calia fer una classe magistral teòrica sobre l'art de la traducció, sinó que jo mai no m'havia acarat a una aula plena d'estudiants. Havia fet, sí, algunes conferències, però, en general, eren lectures de papers preparats amb temps i amb calma. Allò que em proposava l'amic Francesc Parcerisas era molt gros!

Després, vaig anar madurant la idea. Les "classes" se centrarien en quatre o cinc llibres determinats, que presentessin dificultats distintes d'estil, de llenguatge, de forma, etc., dels quals se'n triarien unes quantes pàgines, que serien fotocopiades i unides a les corresponents de l'original i, si calia, a les de la traducció castellana, si n'hi havia. En Parcerisas em va assegurar que ell faria preguntes, quan els estudiants se'n sentissin inhibits i, tot plegat, es reduiria a

quatre o cinc dies, un parell d'hores cada dia. Em vaig armar de valor i vaig acceptar.

No sabia dir quin fruit van haver-ne els pacients estudiants que assistiren al seminari. El que puc dir és que, per a mi, va ser una experiència inoblidable, molt enriquidora, ja que vaig aprendre molt més dels estudiants que no pas ells de mi: n'estic segur.

Arran d'aquell seminari, posteriorment, en Parcerisas em va suggerir d'escriure un llibret, tot seguint una mica l'orientació d'aquelles classes, on hi anés analitzant els diversos problemes que he hagut d'anar resolent en el curs de gairebé quaranta anys de dedicació ininterrompuda a la traducció de l'anglès al català, exclusivament. Ell creia que el text, centrat en la part pràctica, podria ser una mena de manual complementari d'altres treballs més teòrics ja existents, sortits de la ploma de vertaders professors de la matèria.

També en aquest cas, vaig sentir una mica de basarda. En primer lloc, perquè em fa l'efecte de molta presumció per la meua part de pretendre ensenyar a fer una feina que, a criteri meu, no es pot ensenyar. Seria com voler ensenyar a escriure novel·les o a fer poesia, per exemple. Tanmateix, pensant-ho bé i sempre tenint en compte aquests presupòsits, em va semblar que potser sí que seria útil, per a l'estudiant o per al traductor novell, de disposar d'un text que reunís una sèrie d'experiències concretes, amb l'explicació de com vaig salvar els inconvenients, perquè jo mateix hauria estat molt content, quan començava a donar ales a aquesta vocació, d'haver tingut a l'abast un llibre d'aquesta mena. Sembla mentida, però als inicis l'obstacle més petit pot arribar a semblar-te un mur impossible de travessar!

Tot amb tot, voldria deixar ben clar que no pretenc donar fórmules, ni màgiques ni de cap mena, per traduir. Si les inquietuds, les angoixes, els gaudis --que també n'hi ha-- que he

passat, tot tractant de solucionar els problemes que se m'han presentat fent aquesta feina apassionant, poden servir perquè algun col·lega se senti més alleugit quan els experimenti ell, em sentiré molt satisfet d'haver fer l'esforç d'escriure les planes que seguiran.

Repassem, doncs, alguns avatars d'aquesta aventura apassionant que és l'art de la traducció.

Els inicis

Crec que encara era molt petit quan vaig sentir l'atracció de la literatura. Recordo que quan anava a l'escola, al "Colegio Pelayo" del carrer del Portal Nou, m'agradava resumir el text dels contes per llegir-los als companys, o bé m'ho feia venir bé per ficar-ne coses a les "aventus" que els explicava. La lectura, però, era el que més m'agradava. Tant era així que, quan plegàvem a les dotze en punt, jo sortia corrent com un esperitat cap al "Col·legi Pere Vila", a l'altre cantó del Passeig de Sant Joan, on hi havia biblioteca i no tancaven fins a dos quarts d'una. O sigui, que tenia encara no mitja hora per dedicar-me a la lectura d'uns llibres que, altrament, eren inaccessibles per a mi. A casa no hi havia diners per comprar-ne, de llibres. La bibliotecària es devia fixar en mi i segurament va endevinar la passió que sentia per la lectura. Un dia, com era costum, van escollir els lectors més aplicats perquè triessin els títols dels llibres que l'escola comprava de tant en tant, i amb gran sorpresa i emoció per la meva part, em van escollir també a mi.

Més endavant, quan ja treballava, solia guardar els diners que em donaven els pares per anar al cinema i em comprava algun llibre, després de recórrer les llibreries de vell i les parades que hi havia darrere les Drassanes, al cap d'avall de la Rambla, a la dreta, així com, naturalment, les del mercat de Sant Antoni, on fins i tot vaig arribar a robar un llibret! Amb aquests estalvis, quan ja era més gran, vaig comprar la traducció de *L'Odissea* de Carles Riba, a un senyor que es dedicava a la venda de llibres a terminis. D'aquesta manera vaig anar formant la biblioteca que un dia constituïria el gruix del meu equipatge en embarcar cap a l'Argentina.

Durant molts anys, doncs, de la negra postguerra, vaig trobar refugi, com si volgués fugir de la realitat, en la lectura de

novel·les i tebeos de tota mena, y també en el cinema. Recordo que ja abans de la guerra, el meu pare va començar a comprar-me cada setmana *El aventurero*, un tebeo del tamany d'un diari on hi sortien les històries de Tarzan, de Flash Gordon, del "Mago Merlin", del "Agente Secreto X-9", de Popeye y, el text d'una novel·la: "La vuelta al mundo en bicicleta". Posteriorment, seguiria les aventures de "El hombre enmascarado" i de "Tarzan", en uns *comics* dedicats exclusivament a cadascun d'aquells herois, entre d'altres. Després, o simultàniament, vaig començar a llegir les novel·letes de "Pete Rice", "La Sombra", "Bill Barnes", que alternava amb les més literàries de Zane Grey, James Oliver Curwood, Peter B. Kyne, Karl May... I llavors vaig tenir la sort que, a casa d'uns "senyors" on servia una tieta meva, hi havia un armari ple de novel·les de la "Biblioteca Oro" de l'Editorial Molino, i així vaig devorar les policials d'Edgar Wallace, Aghata Christie, Philo Vance i un llarg etcètera, juntament amb novel·les de Jules Verne i aneu a saber quantes coses més. Moltes d'aquelles novel·les eren traduïdes per Josep Mallorquí i Figuerola, que les signava amb diversos pseudònims, i que, posteriorment, es va fer famós per "El Coyote", una sèrie de novel·letes amb un personatge calcat de "El Zorro".

Tot això ve a tomb per dir que considero molt important que, aquell qui es vulgui dedicar a la traducció literària, tingui un gran bagatge de lectures de tota mena, des de les novel·les de gènere fins a la més alta literatura. Segurament l'ajudarà també tenir coneixements de filosofia i psicologia, encara que només siguin rudiments, juntament amb d'altres matèries científiques. No cal dir que això potser és més vàlid per als autodidactes, per tal com, els qui fan estudis universitaris ja compten amb aquests coneixements i molts d'altres. Tanmateix, un bon caudal de lectures sempre li vindrà molt bé per posseir un ampli vocabulari, conèixer estils, formes d'expressió, etc., que

compten amb l'aval de les plomes más acreditades de la literatura universal. Aquests coneixements s'aniran enriquint amb l'estudi de l'idioma propi, fet amb amor més que, potser, amb l'afany de dominar-ne les regles gramaticals --que cal conèixer, ep!, però sense deixar-se encotillar--, ja que em fa l'efecte que, les regles, cal tenir-les assimilades de la mateixa manera que el compositor de música o el pintor té incorporades les tècniques de la seva disciplina. El que convé és conèixer la llengua, els diversos matisos, els nivells de llenguatge, el lèxic, la parla col·loquial. D'aquí que calgui llegir els clàssics de la nostra literatura, els poetes, els novel·listes, els narradors.

En aquest sentit, com haureu observat, la majoria de les meves lectures van ser fetes en una llengua forastera per a mi, el castellà. També l'ensenyament que vaig rebre a l'escola va ser en aquesta llengua. Sols molt després, un bon dia em vaig adonar que enraonava en un idioma que m'era tan desconegut com el francès o l'anglès, quant a la gramàtica; un idioma que no llegia i en el qual tampoc no escrivia. El xoc va ser terrible! Em vaig sentir mutilat. A la meva generació li havien fet una lobectomia: ens havien privat de l'organ d'expressió en la pròpia llengua. Aleshores va caldre posar-se a recuperar el temps perdut --o hauria de dir "robat"?--, a marxes forçades. Calia avesar-se a llegir en català i aprendre a escriure'l. Però també calia llegir tot allò que conforma la nostra literatura. Quant a les novel·les de "lladres i serenos", de "cowboys" i d'aventures, en general escrites en llengües estrangeres, no les podia llegir en català per tal com, tret de comptades excepcions, no les teníem traduïdes a la nostra llengua. Aquest buit, doncs, calia omplir-lo d'alguna manera i, si no les podia llegir en català, tampoc no les llegiria en castellà. Mai més no llegiria literatura de cap mena en aquesta llengua imposada a la força al nostre poble! I així ho vaig fer durant molts anys. Aleshores vaig descobrir la

biblioteca de la USIS, un servei d'informació de l'ambaixada nord-americana. Allà hi vaig trobar, de més a més, tot de llibres que ni tan sols no eren traduïts al castellà, perquè estaven prohibits per la censura franquista, com ara les novel·les de Hemingway, per exemple. Això va fer que durant molt de temps només llegís en català i anglès.

Llavors vaig descobrir que la traducció era un bon mitjà per fer exercicis d'escriptura en la pròpia llengua. Això em va dur a l'aprofundiment de l'estudi de l'anglès, que havia començat a estudiar pel meu compte. Així em vaig adonar que la traducció d'obres teatrals constituïa una forma pràctica d'aprenentatge de totes dues llengües. Els diàlegs solien reflectir la parla col·loquial i, per tant, era una forma excel·lent de comparar la riquesa o pobresa del nostre lèxic amb la de la llengua estrangera. I d'aquesta manera vaig anar descobrint dintre meu una vocació que sols força anys més tard, i en una altra terra, podria desenvolupar plenament.

De la dedicació a la traducció en aquella època, només n'han quedat, inèdits, algun conte d'Oscar Wilde i una obreta d'un acte de Richard Hughes, *L'home que va néixer per morir penjat*, que Ricard Salvat va posar en escena a la Peña Cultural Barcelonesa, cap allà a l'any 1953 o 54, i que s'ha perdut per sempre.

Poc m'imaginava jo, en aquells moments, que temps a venir reincidiria en la traducció d'obres teatrals ben bé per una casualitat. Establert a Buenos Aires, un bon dia, un director del grup escènic del Casal de Catalunya, em va demanar si no li traduiria *A View from the Bridge*, d'Arthur Miller, que volia representar com a obra d'homenatge a un integrant del quadre escènic. La idea em va entusiasmar. I la vaig traduir. El títol en català va ser *Del pont estant*.

L'experiència va ser formidable, ja que, tenia ocasió d'assistir als assaigs i veure com "sonaven" aquells diàlegs

escrits, quan els deien els actors damunt l'escenari. Això em va permetre fer correccions sobre la marxa, llimar les frases massa aspres o enrevessades per ser pronunciades amb naturalitat durant l'actuació, pulir certs passatges o canviar mots que resultaven massa "cultes", etc. Posteriorment, me'n van "encarregar" d'altres, de traduccions, i jo les vaig anar fent cada vegada amb més afany i dedicació.

Alhora, es va escaure un altre fet casual: vaig entrar a treballar a l'editorial Poseidon, de Joan Merli. Si bé allà hi feia una mica de tot, car la casa era petita, la meva feina principal era la correcció de traduccions, la "correcció d'estil", que se'n diu. De fet, hi vaig aprendre, en aquella editorial, tot el que sé sobre l'edició de llibres, però, sobretot, allà vaig començar a traduir llibres per a ser publicats: novel·les policials!

Després, les necessitats econòmiques em van portar cap a d'altres àmbits més prosaics, durant uns quants anys. En un moment donat, vaig haver de prendre una decisió fonamental: entrar com a venedor en una empresa que fabricaven carretons elevadors, una mena de monstres mecànics que serveixen per estibar els caixons de gasoses, per exemple, o bé dedicar-me a la traducció. Feia poc, havia enviat a en Joan Oliver, que feia d'assessor literari a ca l'Aymà, aquella traducció de *Del pont estant*, com a mostra, alhora que li demanava feina, atès que, en aquell moment, les editorials començaven a voler posar-se al dia en el camp de la traducció de les obres més importants de la literatura universal, ja que dúiem un retard considerable, com en tantes coses, arran del vendaval que ho havia arrasat tot a casa nostra. L'Oliver em va contestar, generosament, que la traducció li havia agradat perquè no feia "olor de traducció", i em proposava quatre o cinc títols, perquè triés! Imagineu-vos la meva alegria! Vaig engegar a dida els "dinosauris" mecànics i

vaig enfilar l'arduós camí que tan lluny m'ha portat, havent hagut de salvar infinitat d'inconvenients, al llarg de tots aquests anys.

és clar que no sempre m'he dedicat exclusivament a la traducció. Resulta molt difícil viure --guanyar-se les garrofes-- mitjançant aquesta feina. En general, les editorials no tenen traductors en plantilla, sinó que són persones que treballen *free lance*; no poden assegurar-te continuïtat, perquè els seus plans de producció depenen de molts imponderables (compra de drets, estudis de mercat, els informes dels lectors d'originals, etc.), i no es poden comprometre amb el traductor. Per tant, et pots trobar que, en un moment determinat, no tens cap encàrrec i, en un altre, dues o tres editorials t'ofereixen un llibre alhora. De més a més, en un país petit com el nostre, amb un nombre de lectors en la pròpia llengua molt reduït, on els tiratges són molt minsos i la pressió de les editorials en llengua castellana és molt intensa, tant sobre els llibreters com sobre els agents literaris, arriba un moment que els editors catalans no poden competir en el camp de les traduccions i, aleshores, tallen per on menys mal fa: abans que deixar de publicar autors del país, limiten o eliminen les obres traduïdes. Aquí caldria dir que els editors de llibres en català encara no s'han decidit a publicar *best-sellers*, que és un material de lectura fàcil, de consum, però que seria un bon mitjà per aconseguir que la gent s'avesés a llegir *més* en català. Sabem que la lectura de llibres va de baixa a tot el món, però també és cert que en altres cultures encara existeix un públic lector de novel·la de gènere (a part de les policials, que en aquest cas avui comptem amb una colla d'addictes, a casa nostra), com podrien ser-ho la ciència-ficció, les novel·letes rosa, etc. Això, naturalment, va lligat al fet que encara no llegim habitualment diaris en català, ni revistes... I, si anem al cas, tampoc no s'usa la llengua en la

vida quotidiana tal com caldria! I quantes emissores de ràdio tenim que només parlin la nostra llengua? I canals de televisió? I pel·lícules doblades o subretolades en català? Aquests mals, és clar, tenen com a causa el fet que som una nació sense Estat, en la qual els ciutadans han de resistir l'embat d'una altra llengua i una altra cultura més poderoses, pel fet de comptar amb tots els ressorts d'un Estat que les afavoreix, en detriment de les altres, o sigui les nostres. Però aquesta és una altra història...

D'aquí que, davant aquesta inseguretat, sigui molt difícil que els traductors es professionalitzin. De manera que aquesta sol ser una feina d'afeccionats o d'erudits, o d'escriptors, que es prenen la traducció com un complement d'altres treballs més ben remunerats. L'altra sortida, com s'esdevé també en molts altres camps, rau a passar-se al castellà. Ho fan els periodistes, els actors, els locutors...

Per això, durant la major part del temps que he estat fent traduccions, he treballat, alhora, en una editorial. Considero que és una sort poder alternar una feina amb l'altra. Molt pitjor és haver de buscar-se un guanyapà que no tingui res a veure amb el món de les lletres. I, en ocasions de crisi editorial, com s'esdevé darrerament, en l'àmbit del català, també m'he passat al castellà. Sobretot ara no tinc més remei que fer-ho, perquè a la meva edat no és fàcil que algú et vulgui com a empleat *full time*. D'altra banda, visc en un país de parla castellana. Generalment, en castellà només he traduït --tradueixo-- literatura de consum; no sé si mai gosaria traduir Miller o Faulkner al castellà. En aquest sentit, considero que un ha de traduir a la llengua materna. En el cas dels *best-sellers*, aquest problema no és tan greu, ja que aquests són llibres escrits en un llenguatge molt directe, sense massa virgueries estilístiques.

Vol dir, doncs, que cal tenir una forta vocació per dedicar-se a la traducció literària... en llengua catalana!

Aquestes reflexions les faig de cara als estudiants de traductorat, com em vaig permetre de fer-les durant el seminari a què m'he referit més amunt, perquè crec que és una professió, aquesta, que té una aureola de romanticisme, com passa amb d'altres activitats relacionades amb el món dels llibres, i és molt dur, de vegades, topar amb la crua realitat.

A part d'aquests aspectes, més o menys crematístics, n'hi ha un altre més relacionat amb la feina de traduir en si. Considero que el traductor ha de ser una persona amb una voluntat a prova de bomba. Cal ser, també, pacient, meticulós, amant de la soledat, disciplinat, amb esperit de sacrifici. I això no és mera retòrica. Traduir un llibre exigeix moltes hores de feina callada, silenciosa, de gran concentració, durant les quals el traductor estableix un diàleg íntim i directe amb l'autor.

De més a més, cal fer un estudi previ de l'obra a traduir, és a dir, una lectura acurada, en cerca de les dificultats que pugui presentar en el terreny del lèxic, de l'estil, de la forma, de la sintaxi, etc. A la meua manera de veure, també cal conèixer l'autor, així que, a més de fullejar, ni que sigui, alguna biografia, convé llegir d'altres obres seves ⁶ i estudis crítics, si és possible. No cal dir que aquests passos tenen més importància quan es tracta d'un autor consagrat pels seus mèrits i, més encara, quan és un escriptor del segle passat, ja que aleshores tindrem la dificultat addicional dels arcaïsmes, de les variacions semàntiques dels mots arran del pas dels anys, de vigilar de no cometre anacronismes, de bregar amb una sintaxi envitricollada, amb llargues frases i expressions que poden resultar difícils de traslladar a la llengua d'una altra època i d'una altra cultura.

Respecte al temps que cal dedicar diàriament a la feina de traduir, em fa l'efecte que dependrà molt de la capacitat i la resistència de cada persona. És un treball que reclama molta concentració, com ja hem dit, i, per tant, resulta força cansador; però, d'altra banda, també és una feina engrescadora i això fa que moltes vegades el temps et passi volant i ni te n'adonis. En canvi, quan sorgeixen dificultats en forma seguida, la fatiga pot arribar a ser immensa. En alguns casos, és bo deixar-ho córrer, anar a escampar una mica la boira, i no és gens estrany que, tot d'una, et vingui al cap la solució quan menys hi penses. Segurament que el subconscient, en aquests moments, treballa pel seu compte, sense que en tinguem esment.

Arribats aquí, he de dir, com molts ja sabeu, que la feina no és ben pagada. Quan l'editor fixa una tarifa, en general, no les té en compte totes aquestes coses. El preu és a tant per full de 2100 espais, tant se val que el traductor per emplenar-lo, aquest full, hagi de passar-s'hi un quart, mitja hora o una hora i mitja. En algun moment s'ha parlat de la necessitat que el traductor tingui un percentatge sobre l'obra traduïda, com la pot tenir l'autor d'un llibre original, i en alguns casos, al contracte, l'editor ja ho fa constar això, però resulta que el pagament inicial difícilment és mai superat per l'import que et pugui correspondre d'acord a la venda d'exemplars.

Per això sempre dic que, aquesta feina, no s'ha d'encarar amb el propòsit de guanyar-s'hi la vida. Tampoc no s'ha d'acceptar la imposició de terminis que obliguin a córrer. La pressa és el pitjor enemic del traductor. Malgrat que et paguen a tant el full, un no ha de pensar mai que treballa a preu fet i ha de dedicar el temps que calgui a traduir una frase o un paràgraf complicat. Si un editor em demana de traduir un llibre de 400 pàgines en deu dies, repartint l'original entre dos o més traductors, no ho accepto mai, ja que corro el risc de fer un

nyap i, per tant, de crear-me una reputació de mal traductor. I això és el pitjor que ens pot passar. No hi ha dubte que l'experiència i el prestigi que un s'hagi pogut guanyar, amb el pas dels anys, et poden fer caure en la temptació d'acceptar una feina d'aquestes, però estic segur que, si ho acceptava, em sentiria com una meuca vella: un polvet ràpid i llestos! "*Le suivant*." No, amics, amb els anys anireu adquirint experiència, no hi ha dubte, i anireu trobant, també, el vostre ritme de treball, però heu de pensar que cada llibre us oferirà problemes nous. Malgrat els anys que fa que em dedico a la traducció, quan he d'encetar-ne una de nova, sempre em sento com la primera vegada, amb els mateixos temors i els mateixos dubtes. És clar que la veterania m'ajudarà a resoldre els problemes més de pressa, potser, però això no ha de fer-me oblidar que la meva responsabilitat davant el nou text és la mateixa de sempre; que hi he de volcar el mateix amor que he dipositat en les obres anteriorment traduïdes; que el lector mereix el mateix respecte de sempre... I això és vàlid tant per a obres literàries importants, com per a una novel·la de lladres i serenos. I aquí vull honorar el record de la senhora Rosario Polo, muller de Joan Merli, la qual em va ensenyar, justament, a ser summament meticulós en la correcció de proves, així com en la revisió de la traducció, per bé que es tractés de la novel·la policial més barata. I això no ho he oblidat mai, a l'hora de traduir.

Si bé això es pot considerar com una actitud de "professional" (i alguna vegada he llegit que em penjaven aquesta etiqueta, en el sentit de menysvalorar la meva feina davant l'escriptor que també es dedica a la traducció, com si aquest fos més "artista"), jo no m'hi he considerat mai, un professional. Sempre m'he sentit com un principiant, en aquest *metier*. No posseeixo una preparació universitària, ni coneixements teòrics sobre la matèria, ni cap títol que m'acrediti com a tal. Sempre

he pensat que era molt intuïtiu. De fet, jo sóc un manobre, de la literatura. Ara bé, això no vol dir que no em consideri tan "artista" com l'escriptor que fa traduccions. Crec jo també que la traducció és un art --i com a tal l'he acarada sempre--, com ho és la literatura de creació, i cal tenir ben present que el traductor ha de ser, també, *escriptor*, altrament mal podria ser traductor.

Quant a l'autoria, en general, els editors la respecten i, en alguns casos, al contracte hi diuen que, en cas que la traducció sigui cedida a tercers, l'editor pagarà al traductor el 50% de la quantitat rebuda per aquest concepte. Però, fora d'això, l'editor es reserva el dret de poder realitzar, diguem, 25 edicions d'un títol determinat, amb un mínim de 1000 exemplars i un màxim de 10.000, per a cadascuna d'elles, i això en un lapse de 15 anys! O sigui que difícilment un traductor podrà disposar mai de la seva traducció, ja que el vertader propietari n'és l'editor, a partir del moment que un signa el contracte.

En un article del diari *Avui*, a la secció "Cultura", del 18 d'octubre de 1987, que recollia l'opinió d'una sèrie de traductors consagrats, i referint-se al tema de les remuneracions, Quim Monzó hi deia: "Hauríem de fer una vaga de traductors; no pas deixant de traduir, sinó corrompent la traducció, i allà on digui taula posar-hi cadira". Potser caldria tenirla en compte, aquesta idea!

Un altre aspecte que vull comentar és que, el traductor no sempre té la possibilitat de triar l'obra a traduir. En general, és l'editor qui t'ofereix el llibre. En el meu cas, quan vaig començar, vaig tenir la sort de poder escollir entre tres o quatre títols de diferents autors, i això va ser així durant força temps. La primera vegada, ara ho reconec, vaig ser una mica suïcida, ja que vaig elegir *Les palmeres salvatges*, de William Faulkner! I dic que vaig ser una mica suïcida, perquè allà m'hi

jugava la possibilitat que em brindaven al tot o res. Es tracta d'un dels autors més difícils de traduir, o sigui que, per tal com era el primer llibre, hauria d'haver estat més prudent i haver optat per una cosa més senzilla. Afortunadament, me'n vaig sortir bé, suposo, car a partir d'aquell moment vaig continuar tenint encàrrecs, però podria haver estat el començament i la fi de la meva carrera.

A l'època que vaig començar a traduir, sortíem d'un període en què la prohibició que havia pesat sobre les edicions de llibres en llengua catalana havia estat brutal i acarnissada, sobretot en el cas de les traduccions, i va ser en aquesta branca que més temps va durar. Tant era així que molts llibres traduïts no aconseguien l'autorització de censura fins que no havien estat publicats primer en castellà, i això, en alguns casos, després d'insistir repetides vegades prop de la Dirección General de Cultura Popular, del Ministerio de Información y Turismo, que, sobre el paper, no prohibia sinó que enviava un taló, signat pel director general d'informació, on deia "se le comunica que no es aconsejable la edición de la obra titulada" i venia el títol de l'obra y el nom de l'autor. De més a més, el tràmit era presentat com si fos de "consulta voluntària", això després de promulgada la Ley de Prensa e Imprenta, que reconeixia als editors el dret d'imprimir el llibre, si no acatava el "consell" de no editar-lo del Ministerio, pero seguidament havia de dipositar uns exemplars, que serien enviats a la Autoridad Judicial corresponent, "para que dictaminara sobre la posible existencia de figura delictiva". I no cal dir que, si l'editor no feia cap cas d'aquestes disposicions, corria el risc que li segrestessin el llibre, un cop distribuït, i li fessin un procés.

Arran de tot això, jo em vaig trobar que, després d'haver traduït tres o quatre títols, --entre els quals, *Per qui toquen les campanes* i *Primavera negra*, és clar-- l'editor no en podia

treure cap, per causa de la censura, de manera que això va constituir un obstacle per a la continuïtat de la feina. Posteriorment, entrarien a la colla que reposava en un calaix de l'editor, per exemple, *Tròpic de Càncer* i *Tròpic de Capricorn*, com no podia ser d'una altra manera, ateses les condicions y reglamentacions imperants.

També hauria de dir que, a causa de la persecució de què era objecte el nostre idioma, al marge d'aquestes prohibicions que tenien un altre caràcter, a l'hora de començar a traduir, vaig considerar que aquella feina havia de servir també per consolidar la llengua, tan amenaçada, atacada, vilipendiada, que pretenien corrompre i eliminar-la, mitjançant la imposició de l'altra. De manera que, en aquells moments, calia mantenir-se escrupolosament fidel a les normes fabrianes. Amb això no vull dir que ara no hagi de ser així, però, tot i que no tenim encara una "normalització" total en l'ús del català, i que continuem vivint amb la llengua en perill, crec que podem ser més flexibles que no érem aleshores, sense caure en algunes aberracions que s'han fet patents amb la creació del català *light*, per exemple, o al País Valencià, quan han declarat que la llengua valenciana era una altra diferent de la catalana.

No cal dir que la tasca que fan els escriptors, en el terreny de la llengua, és d'enriquiment, de flexibilització, de creació de llenguatge, etc. En el cas del traductor, moltes vegades tot això ens és imposat pel text original, d'una manera quasi obligada. I només cal citar com a exemple l'*Ulisses* de James Joyce, traduït per Joaquim Mallafré. El traductor mateix assenyalava, en un article aparegut a "Serra d'Or", que havia hagut de recórrer, a part dels diccionaris generals i de les enciclopèdies del idioma original, i d'altres llibres de crítica, d'anàlisi, guies de lectura, etc, als diccionaris de Fabra,

d'Alcover-Moll, de sinònims, d'argot, mèdics, de la construcció, als llibres sobre ocells de la GEC, etc.

D'aquí la gran responsabilitat que pesa damunt les espatlles del traductor pel que fa a la llengua. Tot i que hi ha qui diu que la traducció en català no ha assolit mai nivells massa elevats, (a l'article de l'Avui del 18 d'octubre de 1987, que he citat més amunt, Quim Monzó hi deia que "el mite que la traducció en català és gairebé perfecta se n'ha anat en orris", i Jem Cabanes subratllava que "ara i abans, la qualitat de les traduccions no ha estat mai espaterrant"), jo crec que, en general, hem estat afortunats en haver tingut traductors com Josep Carner, Josep Ma. de Sagarra, Carles Riba, Josep Lleonart, Andreu Nin, Cèsar August Jordana, Joan Oliver, Rafael Tasis, B. Vallespinosa, per no esmentar els traductors dels clàssics grecs i llatins. Penso que, si bé fóra absurd dir que aquests escriptors i poetes, posats a fer de traductors, van crear una "escola", a cap aspirant a traductor no li farà cap mal de llegir-se algunes obres cabdals de la literatura universal anostrades per aquestes plomes prestigioses, a les quals podríem afegir-hi les d'uns quants més que els van seguir per aquest camí tan pedregós de la traducció, un cop acabada la guerra.

Posar mans a la feina

Al començament, un cop que tens el llibre i, després de llegir-lo i estudiar-lo, et disposes a encetar la traducció, et trobes que no saps si fer-la directament a màquina o què. Jo, durant molt de temps, les traduccions les escrivia a mà, o sigui que en feia com una mena d'esborrany. Després, un cop acabada, la llegia de dalt a baix, bo i fent-hi les correccions que calgués. Tot seguit la picava a màquina i, mentre ho feia anava corregint encara. En acabar de passar-la a màquina, tornava a llegir-la i corregir-la.

Més endavant, quan ja anava una mica més segur, vaig decidir-me a escriure-la directament a màquina, anant ben a poc a poc, pensant i donant voltes a la frase, abans de picar-la, per evitar que no quedessin massa paraules o frases tapades amb les famoses ics.

Quan, darrerament, les editorials han començat a exigir la presentació amb disquet informàtic, i no he tingut més remei que entrar al món de la cibernètica, no sabeu com he lamentat no haver tingut un ordinador a mà trenta-cinc anys enrere! He de confessar que, de primer, se'm feia un castell, d'aprendre a fer anar un ordinador, però, una vegada ficat, considero que és meravellós treballar amb una màquina d'aquestes. No hi ha dubte que la feina perd una mica aquella cosa romàntica que tenia quan calia fer-la amb la màquina d'escriure, però suposo que una cosa semblant devia passar quan va caldre substituir la ploma per la Underwood o l'Olivetti. És el que passa quan un veu la redacció d'un diari, amb un ordinador a cada escriptori, ~~x~~ recorda les redaccions que sortien a les pel·lícules dels anys trenta, amb aquells periodistes que, voltats de fum, amb la punta de cigarret a la comissura dels llavis, i el barret tirat enrere, teclejaven

a cor que vols la notícia que faltava per tancar l'edició i engegar les rotatives. Tanmateix, quan comproves les avantatges que et brinda un processador de textos, en aquesta àrdua tasca de traduir, penses que el canvi valia la pena.

Bé, quan ja tenim resolt l'aspecte "mecànic" de la feina, convé posar els cinc sentits en l'estudi del text original. Quines coses caldrà tenir en compte? Com a mínim, les següents:

- l'època en què passa l'acció
- el tractament que empren els personatges
- els nivells de llenguatge
- l'estil
- les dificultats sintàctiques, semàntiques i de lèxic

Fer una anàlisi de cada un d'aquests aspectes, cenyint-nos a una novel·la determinada, no tindria massa sentit, ja que, cada llibre, en presentarà de distinta mena, d'inèdits, i com que els problemes o dificultats són poc codificables, considero inútil pretendre d'establir normes o fórmules que, posteriorment, difícilment podrem tornar a aplicar. Per això, mai no m'he guiat per cap mètode ni per esquemes preconcebuts, potser perquè sóc més aviat anàrquic, enemic de les regles, de les normes, dels manaments, dels decàlegs i dels compassos, aplicats a les conductes humanes, així com a les artístiques.

En general, cal que el traductor es posi, com si diguéssim, al servei de l'autor, tot procurant de no esmenar-li la plana i de mantenir la màxima fidelitat al seu text. Amb tot, hi ha matisos de llenguatge que es fa molt difícil, si no impossible, de traslladar-los a un altre idioma, i que, per tant, es perden pel camí. L'art, en aquests casos, rau a buscar equivalències en la llengua pròpia que puguin suggerir o causar una impressió en el lector català semblant a la que experimenta el lector de l'idioma original.

En aquest sentit, cal, doncs, que cadascú vagi capitalitzant els errors i els encerts, per tenir-los en compte en cada ocasió que es plantegi un problema de característiques *semblants*, bé que no *idèntiques*. Tanmateix, més endavant, miraré d'exposar alguns exemples concrets que puguin servir d'orientació.

Un dels primers obstacles que sorgeixen quan un enceta la traducció o es prepara per fer-ho, i no se'n té pràctica, és el de decidir fins a quin punt pots allunyar-te d'un trasvassament més o menys literal. Fins i tot quan hem de traduir de llengües més properes a la nostra, hem de modificar la sintaxi, allargar la frase, cercar un mot que no és ben bé l'equivalent exacte de l'original, etc. Caldrà afegir també un altre adjectiu, perquè quedi més clar? No hi ha dubte que aquestes vacil·lacions, a la primeria, poden alçar-se al nostre davant com un mur infranquejable. I, per molt que un professor, ens n'hagi parlat, del tema, sempre ens quedaran dubtes que haurem de salvar tot sols, perquè, com deia abans, és pràcticament impossible de codificar totes les variacions que s'aniran presentant d'aquest problema i, per consegüent, no podríem establir pas una regla per aplicar-la sense donar-hi voltes i quedar-nos tan tranquils.

Resumint, diré que a mi em sembla que el que hem de tenir clar és que la traducció ha de ser fidel a l'esperit de l'original; que ha d'oferir al lector català les mateixes dificultats que pugui oferir l'original al lector autòcton; que de cap manera no podem modificar l'estil de l'autor (això ho considero fonamental); que ens hem de cenyir al lèxic de l'original, fins allà on sigui possible, sense buscar una literalitat inassolible; que si l'autor utilitza arcaïsmes, nosaltres també hem de mirar de respectar-los, i així successivament.

És possible que sobre això un altre traductor opini de diversa manera (i reconec que és matèria de discussió), o sigui

que cada concepte pot ser matisat, capgirat i fins i tot rebutjat. I està bé que sigui així. Per això deia que la traducció és un art, i l'art no pot dur cotilla. Però hem de tenir en compte que aquí es tracta d'una obra que ja existeix, que ha estat pensada i escrita d'una manera determinada, i que nosaltres, els traductors, no som més que un "mitjà" per tal que aquella obra que té una forma definida pugui ser entesa en una llengua altra que l'original, però conservant l'essència i tots aquells elements que fan que sigui com és i no d'una altra manera. En la mesura que siguem més o menys capaços de cenyir-nos a aquesta premissa, reeixirem més o menys a aconseguir el nostre propòsit.

Una altra cosa és, en canvi, una adaptació. Una obra dramàtica, per exemple, pot presentar unes característiques tals que calgui fer-ne una adaptació, més que no pas una traducció, en el sentit estricte, com va ser el cas de *Pigmalió* de Bernard Shaw, i que en Joan Oliver va adaptar a la nostra circumstància, arran de les dificultats que oferia l'original, per les qüestions lingüístiques. Jo, d'adaptació integral, no n'he feta mai cap, si bé m'ha calgut adaptar frases, perquè calia fer un joc de paraules, com als llibres de Gerald Durrell o de Vladímir Navòkov, i fins i tot un llenguatge determinat, com és el cas del nadsat a *La taronja mecànica*.

Deia abans que, abans de posar fil a l'agulla, calia estudiar a fons l'original, ja que això ens evitarà moltes marrades i pèrdues de temps quan ens trobarem en plena feina de traducció, i indicava uns punts que considero bàsics a tenir en compte quan fem aquesta lectura. Col·locava en primer terme l'època en què transcorre l'acció. Això és important de tenir-ho en compte per tal d'evitar caure en anacronismes, sobretot quan ens acarem a un

text d'un autor del segle passat o anterior. Convé, doncs, en alguns casos, d'anar prenent nota de mots que facin referència a vestimenta, estris de treball, armes, carruatges, vaixells, menges, etc. En aquest sentit, recordo haver-ho tingut molt en compte, això que dic, en traduir *Allò que el vent s'endugué*, per tal com la mateixa autora havia fet un estudi molt meticulós de totes aquelles coses que li permetrien de fer una recreació històrica amb un gran rigor. Cert és que molts detalls els coneixia de les relacions verbals que escoltava de boca dels pares, dels parents i veïns, quan era petita, però, posteriorment, ella mateixa deia que s'havia llegit "l'arxiu de periòdics antics del 1860 al 1873, i centenars de revistes velles, llibres, diaris personals i cartes", i que va consultar centenars de llibres, que "tractaven tota mena de temes, des de l'arquitectura de l'època victoriana fins a la descripció de quina era la distància a què disparaven els fusells dels confederats". No cal dir, doncs, que a l'hora de traduir aquesta novel·la, havia de mostrar-me molt respectuós per tots aquests detalls que amb tanta cura l'autora havia verificat i comprovat, i que sens dubte contribueixen en gran manera a brindar al lector una impressió de realitat notable. Potser un autor de l'època en què s'esdevingueren els fets històrics no hauria assolit un grau tan alt de verosimilitud com el que va reeixir a donar Margaret Mitchell.

Si la novel·la se situa en un temps actual, aquest problema de vocabulari especialitzat també es planteja, sobretot quan apareixen vaixells, submarins, avions i armaments moderns (la meva experiència en aquest camp la vaig fer en traduir dues novel·les al castellà: *Emergencia y Aterrizaje forzoso*, de Thomas H. Block), o bé si hi surt la descripció d'una operació quirúrgica, per exemple (com va ser el cas de la novel·la del doctor Christian Barnard, *Tiempo de nacer, tiempo de morir*), o

l'acció es desenvolupa en un ambient del món financer, etc. Aleshores, convé anar formant el vocabulari tècnic o especialitzat a mida que es fa la lectura de la novel·la per primera vegada. Aquesta feina pot resultar feixuga, en alguns casos, ja que encara no tenim diccionaris tècnics o mèdics a l'abast, en llengua catalana. Encara recordo les dificultats que vaig tenir en traduir *Ada o l'ardor*, de Nabòkov, per trobar els noms de les papallones que l'autor --col·leccionista i apassionat estudiós d'aquests lepidòpters-- esmenta tot al llarg del llibre.

Després, tenim la qüestió dels tractaments. Traduint de l'anglès, sobretot, aquest problema també pot donar-nos bons maldecaps, ja que, com sabeu, el *you* tant serveix per dir *tu* com per dir *vostè* o *vós*. I encara aquests dos pronoms catalans poden resultar força problemàtics. Sabem que hi ha hagut --i encara hi ha-- partidaris acèrrims de l'ús del *vós* amb exclusió absoluta del *vostè*, i viceversa. Darrerement sembla que es va imposant el *vostè* i que cada vegada s'utilitza menys el *vós*. I no m'estranyaria gens que, en una data no massa llunyana, s'imposi el bandejament del *vós* d'una manera absoluta, per decisió de les editorials, com ja ha passat amb els *llurs* i els *àdhucs*, amb la qual cosa hem anat perdent formes d'expressió que feien més ric el nostre idioma i permetien una concisió i una exactitud més grans a l'hora d'escriure, com és el cas del *llur* i *llurs*.

Per la meva banda, em resisteixo a prescindir del *vós*, en especial quan es tracta de traduir obres del segle passat o anteriors. Trobo que, en aquestes ocasions, si els personatges es tracten de *vostè*, tenim la sensació que s'ha produït una transposició en el temps: de cop ens semblen persones actuals. De la mateixa manera, em fa l'efecte que si en una novel·la policial, per exemple, el tractament emprat és el del *vós*, també es produeix la transposició, però a l'inrevés: del present cap al passat. Tanmateix, si en una novel·la hi surt algun personatge

de certa edat i que viu en una zona rural o treballa al port, posem per cas, potser el tractament de vós no resulti anacrònic ni xoqui tant com si es tracta d'un empleat d'oficina o un banquer, per molt que l'acció transcorri als Estats Units. De més a més, pot ser un recurs per establir nivells de relació, tal com passa a la vida real, i donar més flexibilitat i un grau més gran de verosimilitud als diàlegs.

I després vénen els nivells de llenguatge i les variants dialectals. El segon aspecte, a casa nostra, pel que fa a la llengua escrita, podem dir que comptem amb un idioma força uniforme, de manera que el lector del Principat pot llegir sense cap dificultat un autor de les Illes o del País Valencià, i viceversa. Amb tot, darrerement han aparegut editorials que s'estimen més publicar traduccions fetes al valencià; no sé si passa això mateix a les Illes.

Cal tenir en compte, però, que en l'àmbit de la llengua castellana les diferències dialectals poden ser més abismals encara, a l'extrem que, els crítics argentins, per exemple, posen el crit al cel quan llegeixen una traducció feta a Madrid que sigui massa "castiza", com cuiten a remarcar de seguida. D'aquí que, com a reacció, alguns traductors argentins optin per emprar la llengua que es parla a Buenos Aires, amb el "voseo" característic, i que, per l'altra banda, els espanyols arribin a l'absurd de traduir les pel·lícules argentines a la "llengua del Imperio". No és estrany, doncs, que, entre unes coses i altres, hagin arribat a establir una llengua neutra que serveixi per al doblatge de pel·lícules en tots els països americans de llengua castellana, al marge del que fa la "madre patria".

Amb tot, considero que la llengua que emprem en la traducció ha d'evitar, fins allà on sigui possible, l'ús de dialectalismes massa radicals, ja que correm el risc de fer aparèixer un camperol del sud dels Estats Units enraonant com un pagès del

Priorat. és el que passa quan llegim uns contes de Hemigway traduïts al "porteño" (o sigui, la llengua del ciutadà de la capital argentina) per l'escriptor ^{Ricardo} Piglia, en el qual els gàngsters de "The Killers" semblen bonaerencs i no novaiorquins. Penso que si aquest conte el tradueix un escriptor madrileny i, imitant Piglia, empra el madrileny "castizo", també farà que un lector sudamericà tingui la impressió que els personatges són ciutadans de Madrid i no de Nova York. Aquest conte, concretament, jo el vaig traduir al català. Quina impressió en traurà un lector valencià o mallorquí? Li farà també l'efecte que els personatges són barcelonins i no novaiorquins? I si l'hagués traduït un valencià, o un illenc, quina impressió ens causaria als barcelonins o catalans del Principat?